Výsledky záchranného archeologického výzkumu v areálu okolí baziliky sv. Václava ve Staré Boleslavi[1]

Předběžná zpráva z let 1997–1998

JAROSLAV ŠPAČEK, IVANA BOHÁČOVÁ

Stará Boleslav vznikla někdy po přelomu 9. a 10. století na severovýchodním okraji středočeské přemyslovské domény. Byla jednou z významných lokalit, z nichž Přemyslovci ovládali zemi a která byla současně oporou pro jejich další územní expanzi. Raně středověký hrad Boleslav se odlišuje svým umístěním v nížině od ostatních lokalit svého typu, které nalézáme na vyvýšených ostrožnách, výhodnost jeho situování je však zřejmá. Leží na křižovatce dálkové komunikace vedoucí z Čech na sever s významnou říční cestou po Labi, ve vzdálenosti přibližně 30 km severovýchodně od Prahy (obr. 1). K jeho založení byla vybrána mírně vyvýšená výspa zasahující výrazně do labské nivy při soutoku Labe s Jizerou (obr. 2). Záchranným archeologickým výzkumem Staré Boleslavi se společně od roku 1988 zabývají Městské muzeum v Čelákovicích a Archeologický ústav AV ČR v Praze.[2] Základní informace o jeho probíhajících etapách byly průběžně prezentovány v rámci konferencí či v rámci pravidelných každoročních sdělení o výzkumech (BZO 1992, 145–148; BZO 1995, 330–331; BZO 1997, 281–284; BZO 1998, 212–213; Boháčová–Frolík–Špaček 1993, 1994a; Boháčová–Špaček 1994). Zatím poslední výzkumná sezóna probíhala na lokalitě s malými přestávkami v roce 1998. Během ní byly dokončeny sondáže v areálu chrámu Nanebevzetí Panny Marie, o jejichž předběžných výsledcích bylo referováno na loňské celostátní konferenci středověké archeologie v Brně (Špaček 1999, 303–

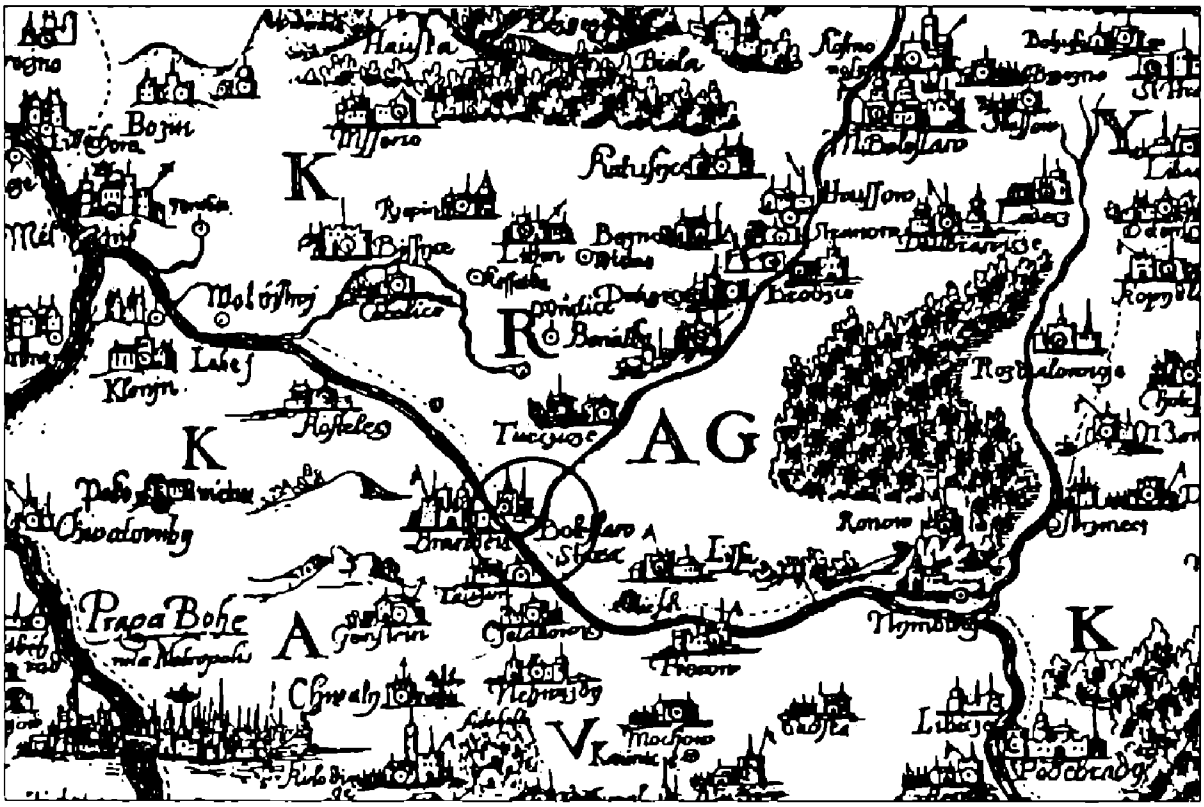

Obr. 1. Stará Boleslav. Výřez z Aretinovy mapy Čech z roku 1619 s vyznačenou lokalitou.

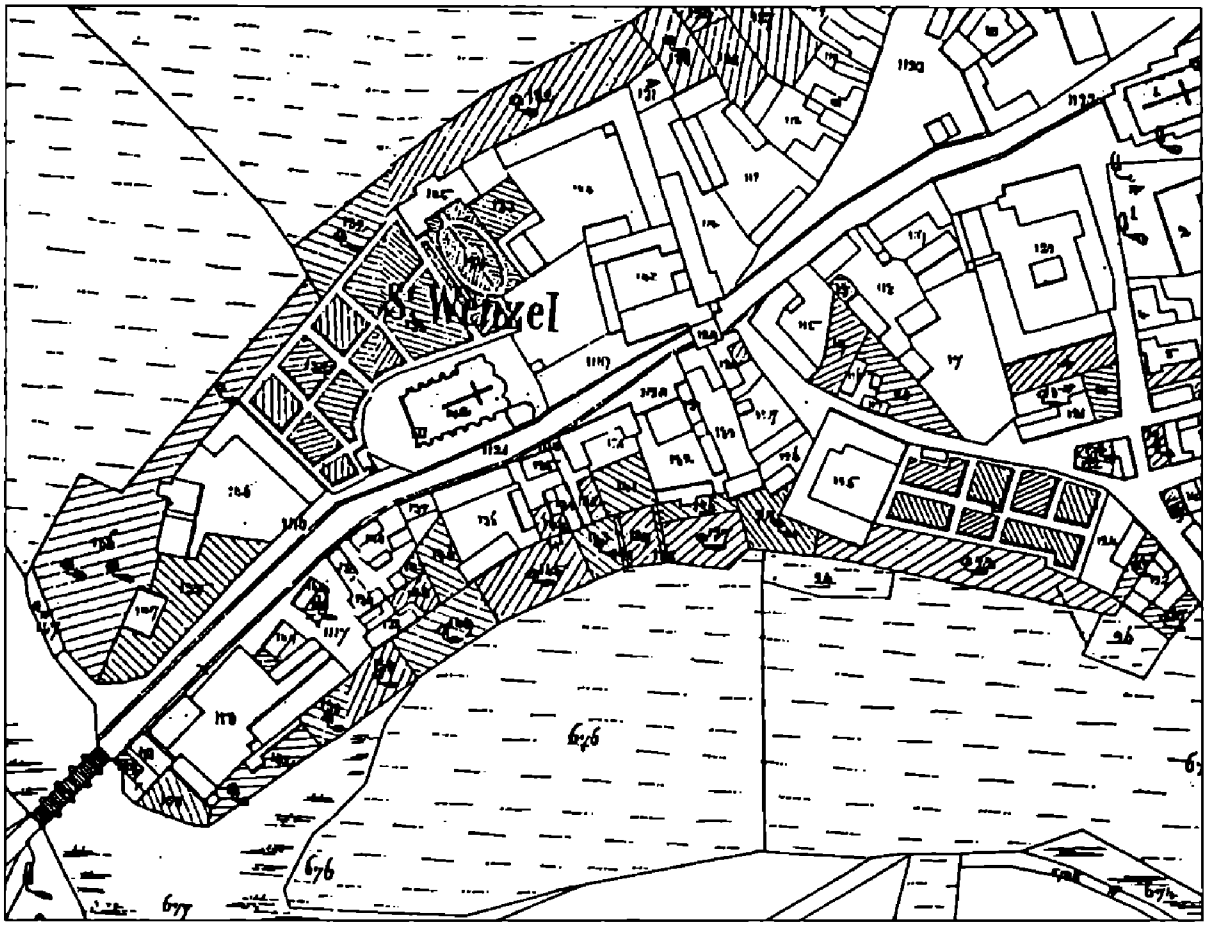

Obr. 2. Stará Boleslav. Výřez ze stabilního katastru z r. 1842. Prostor bývalé akropole a části předhradí Boleslavova hradu.

311). Byl ukončen i výzkum v interiéru kostela sv. Klimenta (Špaček 1997, 2000, v tisku) a dále pokračovaly záchranné práce v areálu kapitulního kostela sv. Václava. Akce souvisely s výzkumy vyvolanými především odvodňovacími pracemi v okolí sakrálních staveb, které byly zahájeny již v předchozích sezónách.

V rámci tohoto příspěvku bude pozornost zaměřena na zjištění v areálu baziliky sv. Václava týkající se: a) zděné architektury a jejího datování, b) vybraných celků movitých nálezů, c) výjimečných pozorování na antropologickém materiálu z raně středověkých pohřebišť.

Výzkum navázal na sondu XXXIV/D z roku 1995 a od července 1997 probíhal s menšími přestávkami do října 1998. Během něho byla položena síť liniových sond (sondy 1–3) a proveden menší odkryv (sonda 4). Těmito sondami byl v přilehlém prostranství baziliky sv. Václava prozkoumán prostor o celkové ploše téměř 270 m² (obr. 3).

Nové poznatky o zděných stavbách v areálu baziliky sv. Václava

Při severozápadním nároží Vrábské kaple na západním konci sondy 1E (obr. 3) jsme zaznamenali recentní zásah vzniklý sondáží provedenou J. Böhmem v rámci jeho záchranného archeologického výzkumu v roce 1927. Podle výsledků publikovaných K. Guthem zde byly odkryty základy nespecifikovaného přístavku a část vyzděné hrobky přiléhající k severozápadnímu nároží Vrábské kaple (Guth 1934, 118, tab. XXI/2). Rozšířením sondy 1E jižním směrem položením úseku 1F bylo zjištěno, že tato interpretace nebyla zcela správná. Zdivo nepatřilo hrobu, ale předpecnímu prostoru menší, patrně vyhřívací pícky, vystavěné z gotických cihel. Pec je přistavěna k západní straně Vrábské kaple (obr. 4a, b). Výzkum jejího okolí byl dokončen v roce 1998 v rámci sondy č. 4, do níž byla sonda 1F z roku 1997 pojata. Sondou č. 4 byl zároveň proveden revizní výzkum půdorysu objektu zčásti

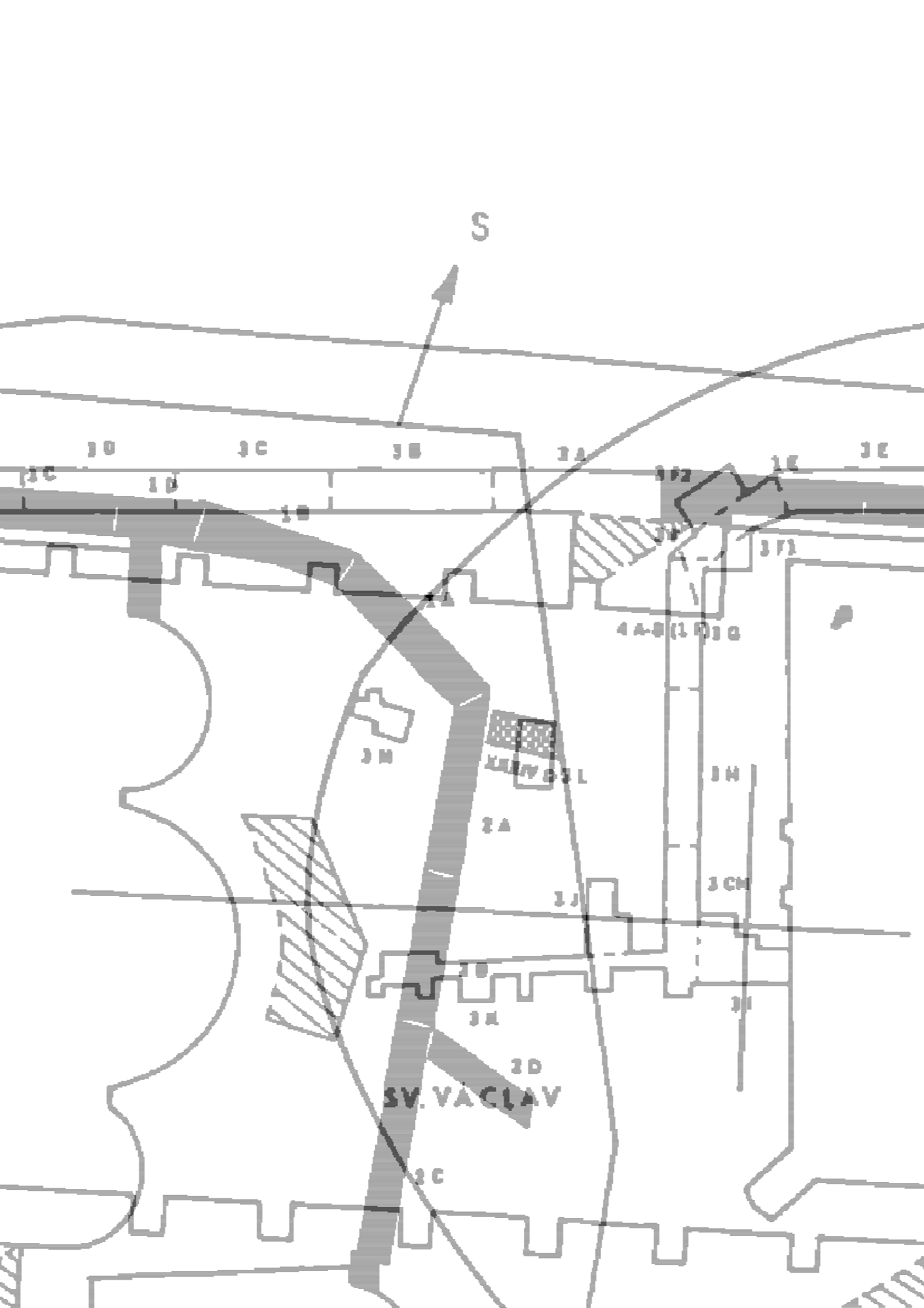
S
SV. VÁCLAV

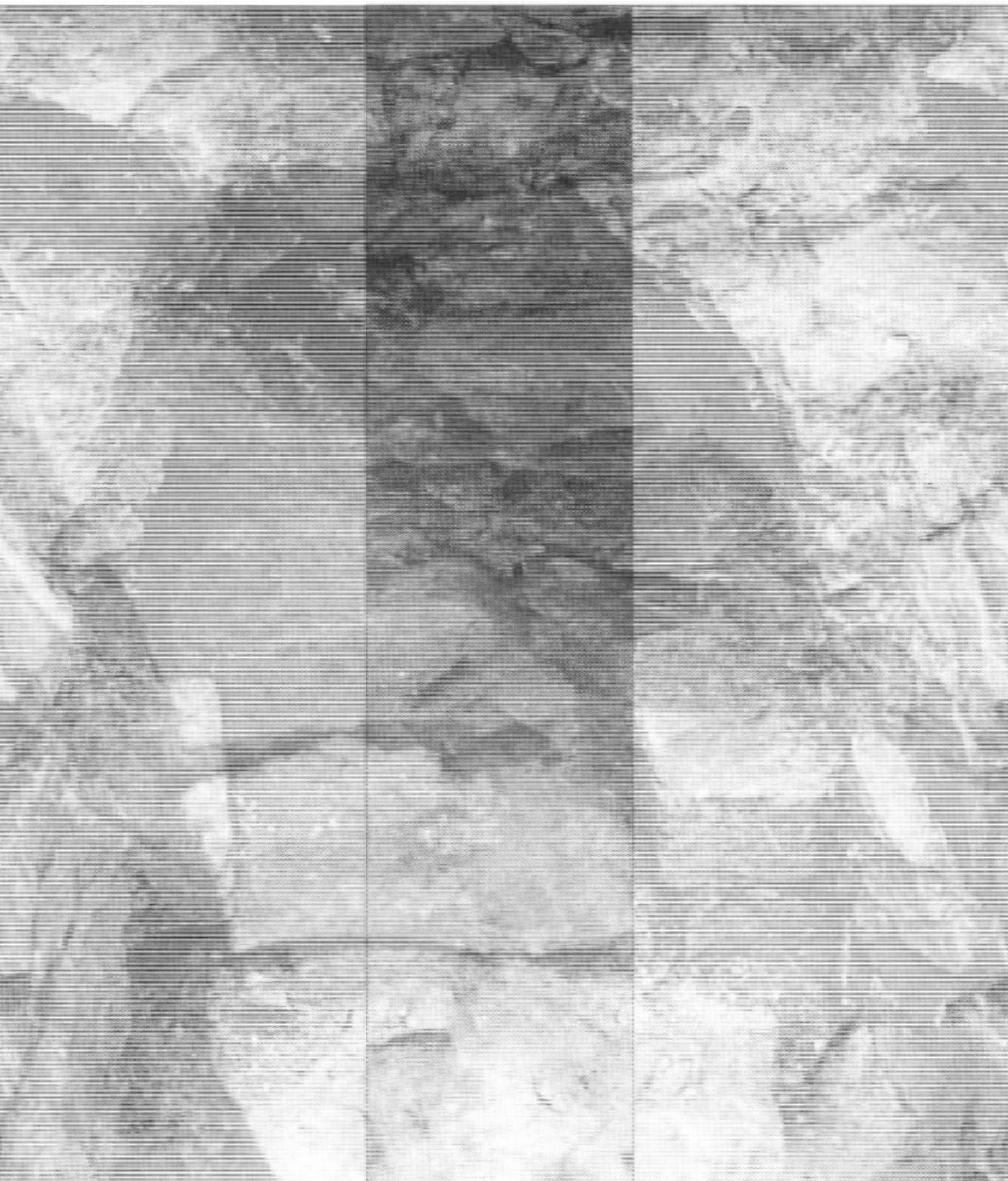

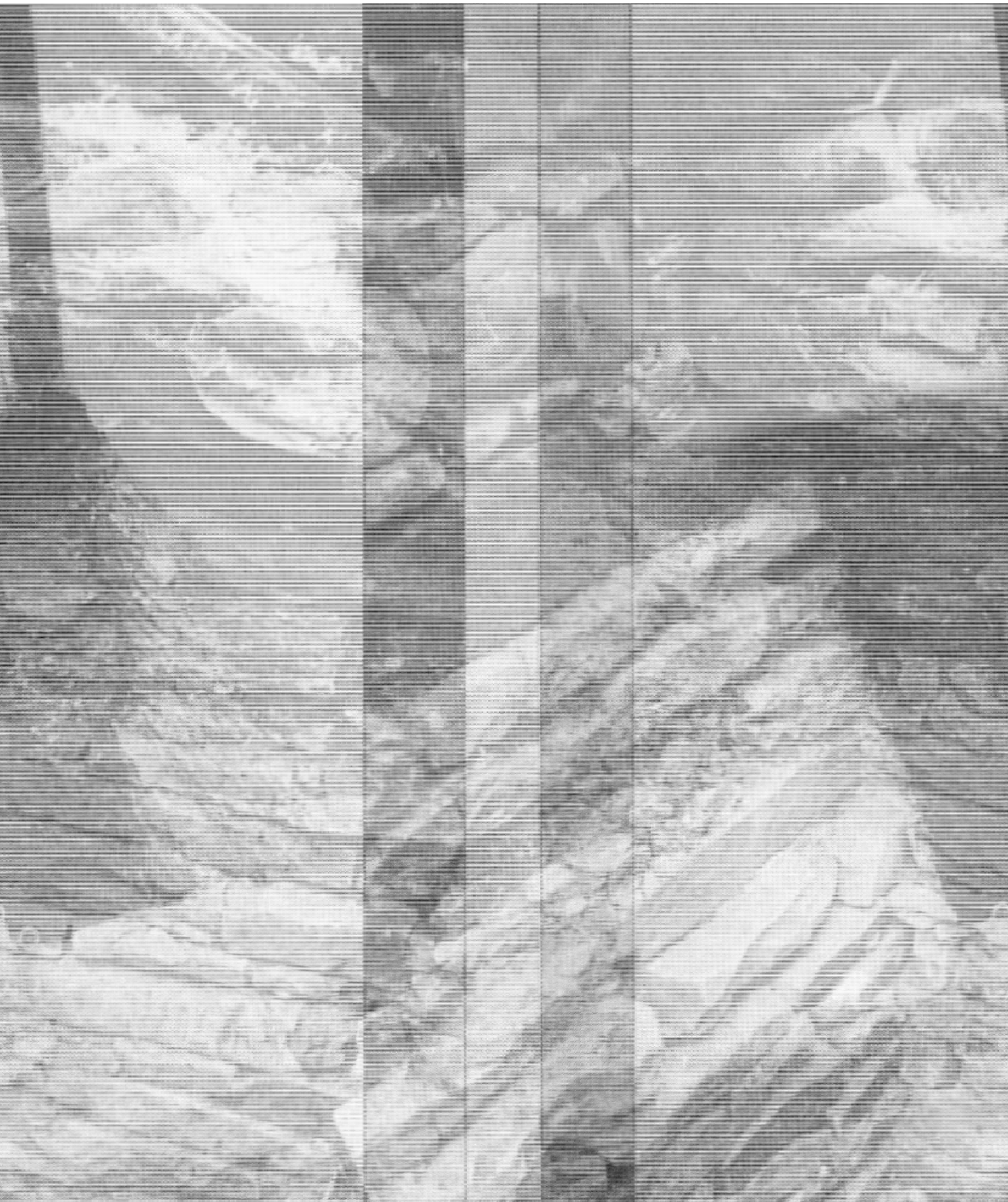

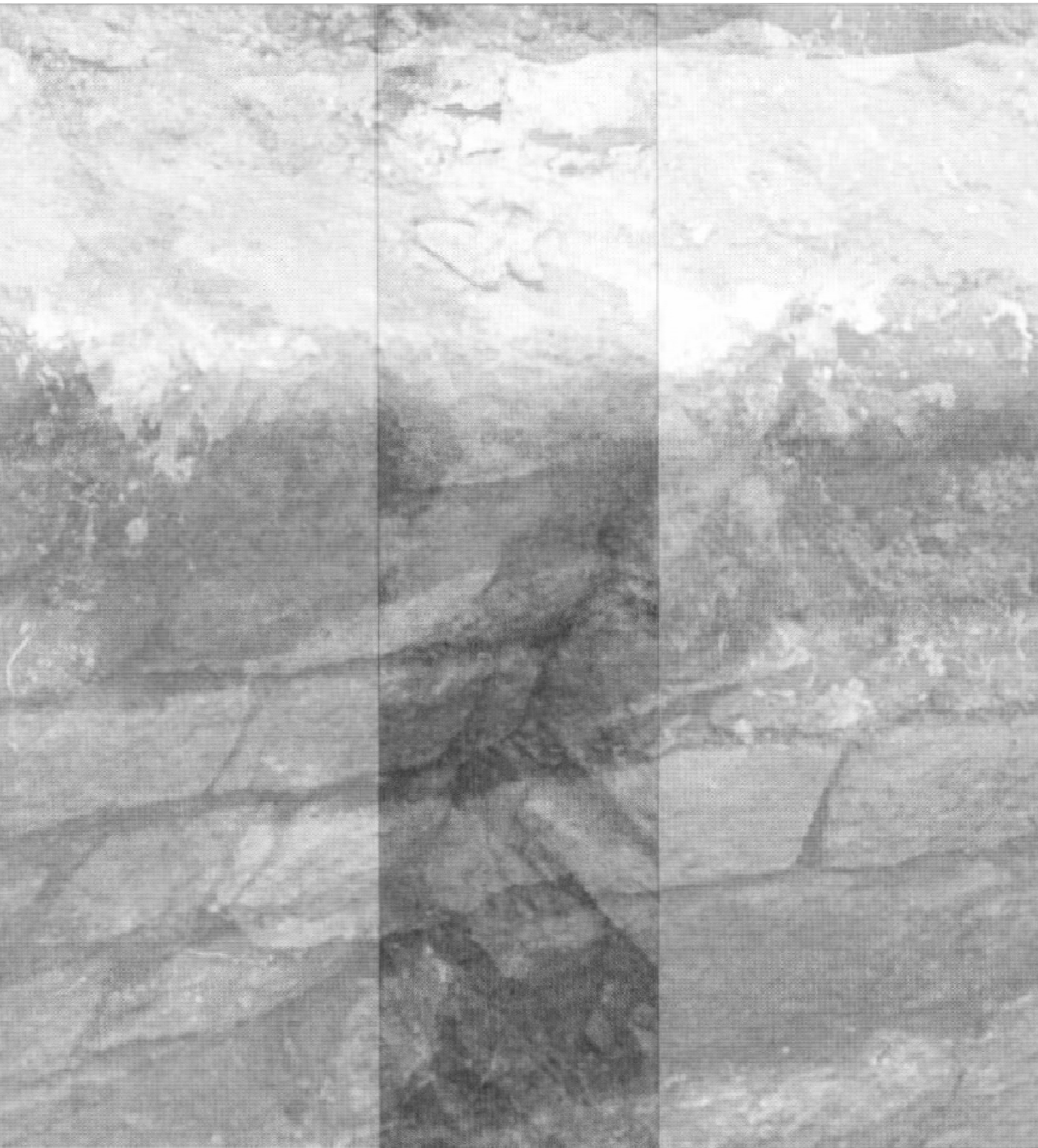

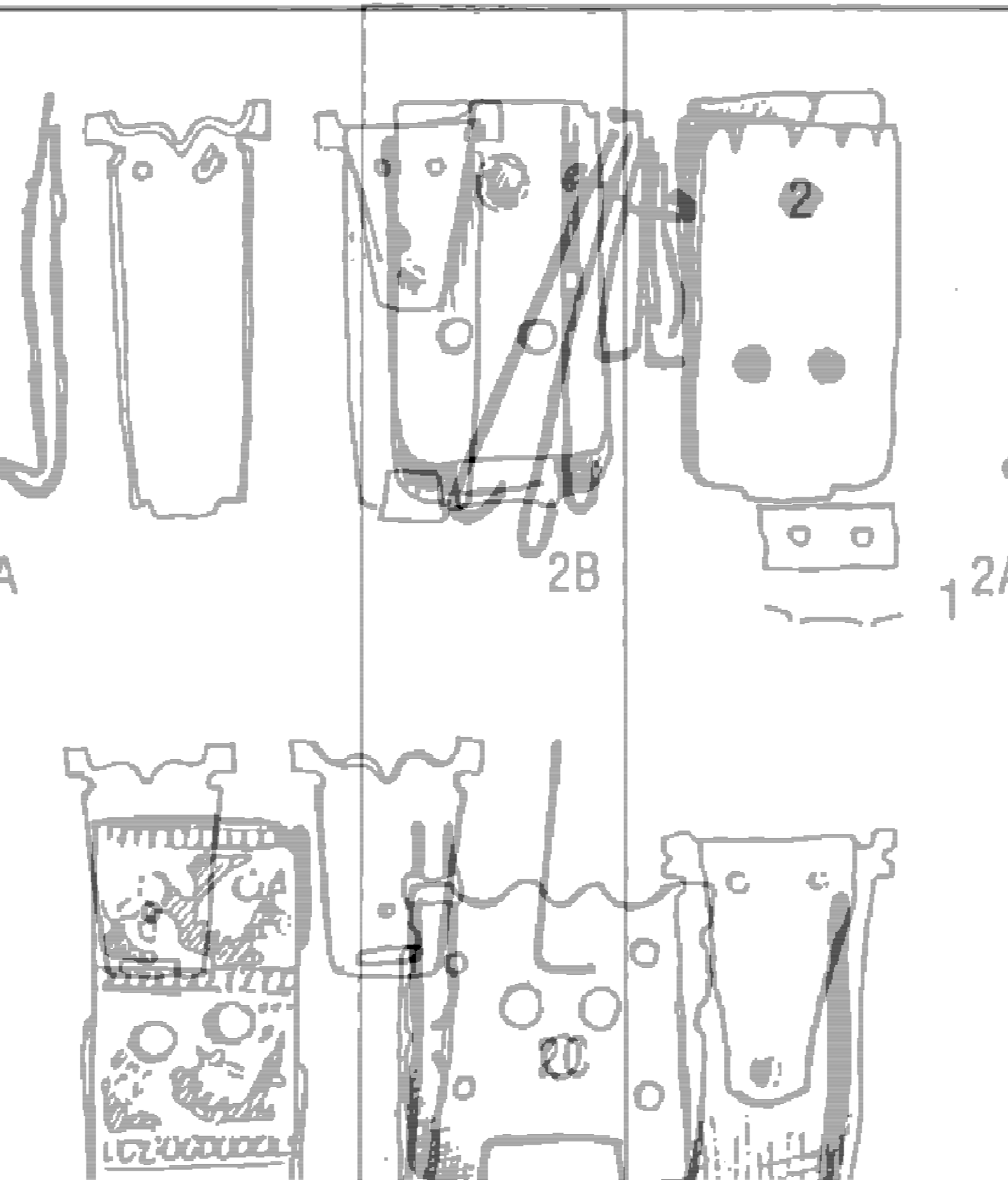
2
2B
1 2A

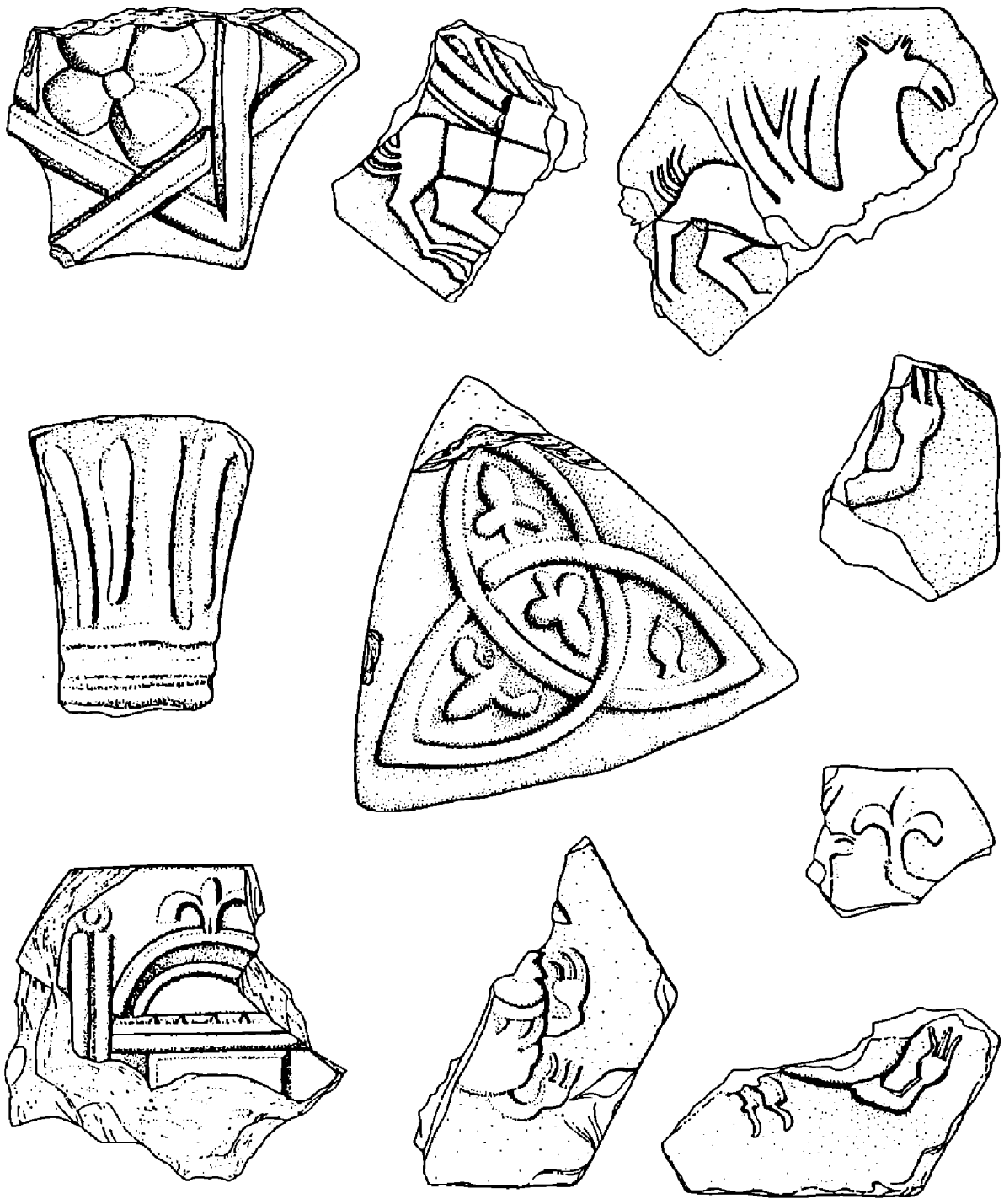

Obr. 16. Stará Boleslav. Výběr motivů podlahových dlaždic. Kresba L. Raslová.

Sestava vytváří geometrické obrazce v podobě prolínajících se kruhů (obr. 17). Analogii skladby dlažby, ale z nereliéfních a barevně i technologicky odlišných dlaždic, známe z jižního ambitu břevnovského kláštera (Dragoun 1993, 170–171).

Anomálie a některé další poznatky z hrobů v bezprostředním okolí baziliky sv. Václava

V rámci položených sond bylo také zjištěno a odkryto velké množství kostrových hrobů v několikanásobných superpozicích. Pohřbívána zde byla veškerá populace, podstatná část pohřbů patří do raně středověkého horizontu. Hroby spadají až na několik výjimek

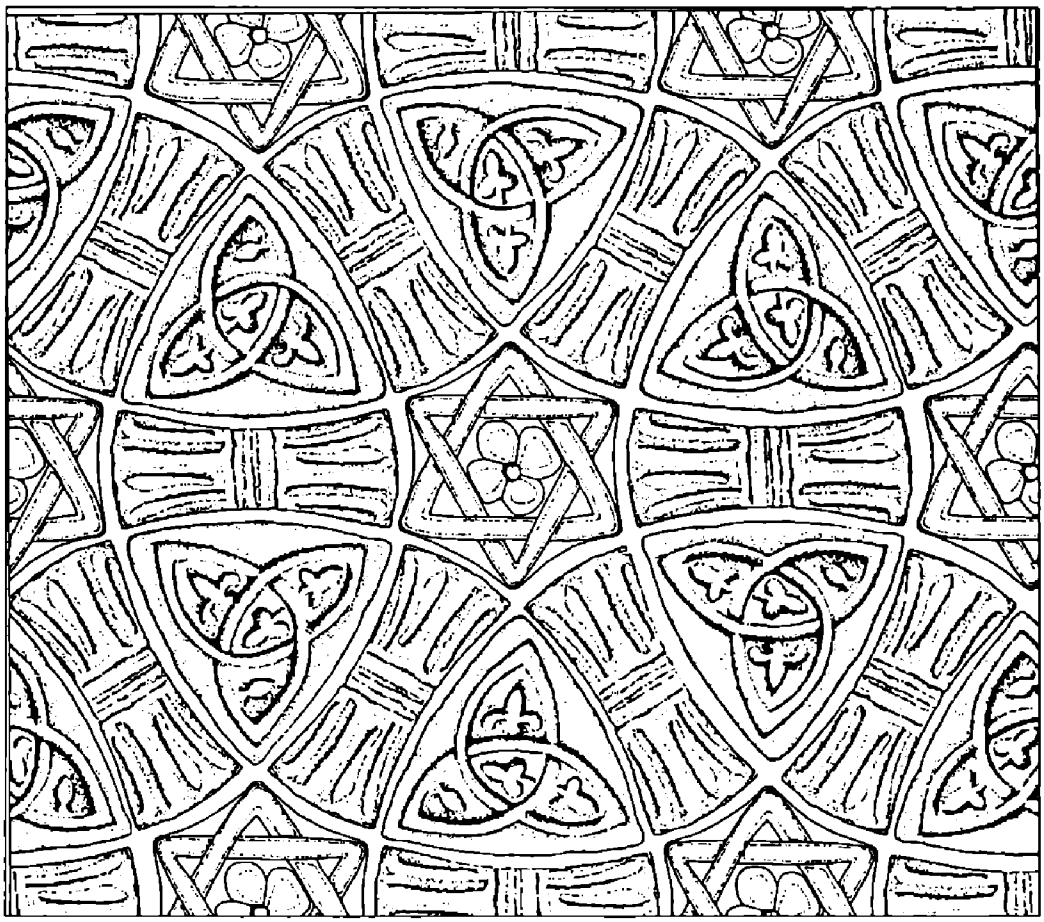

Obr. 17. Stará Boleslav. Kresebná rekonstrukce části keramické podlahy z dlaždic nalezených v sondě 4A. Počítačové zpracování Jiří Špaček.

do období mladšího, než je výstavba sakrální architektury. V několika případech byly u hlav jedinců nalezeny esovité záušnice. Většina z nich je však bez jakéhokoliv inventáře. V některých hrobových jamách byly zjištěny zbytky kamenného nebo dřevěného obložení, či rakví. Hřbitov sloužil, a to jak všem novorozeňatům tak dospělým jedincům obojího pohlaví.

Byly nalezeny i některé z antropologického hlediska zajímavé hroby. V roce 1998 sondě č. 3A byla pod hrubě opracovaným náhrobním kamenem v hrobě č. 105 odkryta kostra méně než 170 cm vysokého dospělého jedince štíhlejší postavy, patrně muže. Lebka včetně náhrobního kamene byla částečné poškozena recentním výkopem pro hromosvod a přitom zničena mimo spodní čelist obličejová část včetně čelní kosti. Na pravé temenní kosti byl zjištěn zásah – po smrti (?) provedená trepanace. Zákrok svědčí o hrubě odřezané části temenní kosti, čímž vznikl nepravidelný otvor o rozměrech cca 70 na 60 mm (obr. 18A).

Jiný zajímavý skelet byl nalezen roku 1997 v sondě 2C. Zde v hrobě č. 83 byl pohřben asi 170 cm vysoký dospělý jedinec robustnější postavy. Jednalo se o muže zralého věku, u kterého se nacházejí nad distálními konci obou pažních kostí osifikované svalové úpony ve tvaru jakýchsi trnů. Další zajímavostí u tohoto jedince je dochovaná osifikovaná jazylka a chrupavka štítná, které se běžně u kosterních archeologických materiálů nenalézají. Také chrup svojí nepravidelností a předně v pravé horní čelisti v druhé řadě vyrostlý třenový zub, patří mezi anomálie.

Mezi další zajímavosti se řadí v roce 1998 odkrytý hrob č. 131 v sondě 3G, ve kterém byl pochován dospělý muž robustní postavy o tělesné výšce větší než 170 cm, jenž podlehl smrtelnému zranění způsobenému sečnou ranou na hlavě, kdy mu mečem či sekerou byla

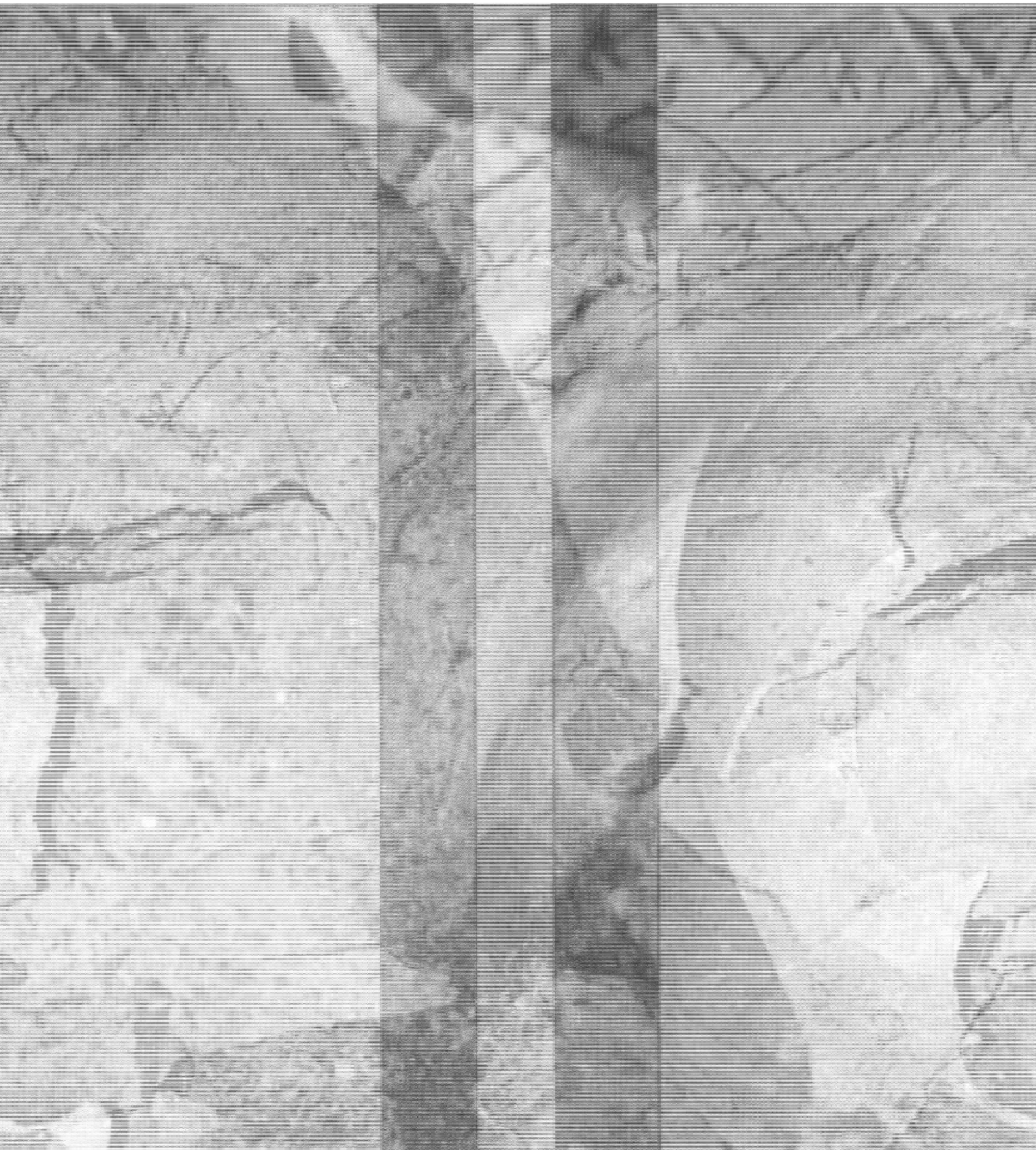

Poznámky

1 Příspěvek byl zpracován v rámci projektu podporovaného GA ČR ev. č. 404/99/1060.
2 Do r. 1994 se na vedení výzkumu podílel také PhDr. J. Frolík.
3 Vzhledem k závažnosti tohoto materiálu bude soubor zpracován v samostatné studii.
4 Jedná se o předběžné určení materiálu J. Špačkem. Konečné zhodnocení bude provedeno až po antropologickém zpracování.

Literatura a prameny

BOHÁČOVÁ, I., 1993: Nové prameny k přemyslovskému hradišti ve Staré Boleslavi. Předběžná informace. In: Lokalne osrodki wladzy panstwowej w XI–XII wieku w Europie Urodkowo-Wschodniej, 201–218. Wroclaw.

BOHÁČOVÁ, I., 1997: Sonda do života a vývoje přemyslovského hradiště ve Staré Boleslavi. In: Život v archeologii středověku, 41–52. Praha.

BOHÁČOVÁ I.–FROLÍK J.–ŠPAČEK J., 1993: Předběžná zpráva o záchranném archeologickém výzkumu v Staré Boleslavi v letech 1988–1992. Archaeologia historica 18, 239–248.

BOHÁČOVÁ, I.–FROLÍK, J.–ŠPAČEK, J., 1994a: Výzkum opevnění hradiště ve Staré Boleslavi – předběžné sdělení. Archaeologia historica 19, 27–35.

BOHÁČOVÁ, I.–FROLÍK, J.–ŠPAČEK, J., 1994b: Stará Boleslav, archeologický výzkum 1988–1994. Čelákovice.

BOHÁČOVÁ, I.–ŠPAČEK, J., 1997: Stará Boleslav, obraz dějin v historických a archeologických pramenech. Čelákovice.

BOHÁČOVÁ, I.–ŠPAČEK, J. 1999: Podlahové dlaždice z archeologických výzkumů v okolí baziliky sv. Václava ve Staré Boleslavi. Archeologie ve středních Čechách 3/2, 487–510.

BRYCH, V.–STEHLÍKOVÁ, D.–ŽEGKLITZ, J., 1990: Pražské kachle doby gotické a renesanční. Praha.

BZO 1992: Stará Boleslav, okr. Praha východ, Výzkumy v Čechách 1988/89, 145–148. Praha.

BZO 1995: Stará Boleslav, okr. Praha východ, Výzkumy v Čechách 1990/92, 330–331. Praha.

BZO 1997: Stará Boleslav, okr. Praha východ, Výzkumy v Čechách 1993/95, 281–284. Praha.

BZO 1998: Stará Boleslav, okr. Praha východ, Výzkumy v Čechách 1996/97, 212–213. Praha.

DRAGOUN, Z., 1993: Středověké dlaždice z břevnovského kláštera. Zprávy památkové péče LIII, 170–176.

GUTH, K., 1934: Praha, Budeč a Boleslav. Doplněný zvláštní otisk ze Svatováclavského sborníku I. Praha.

MERHAUTOVÁ, A., 1971: Raně středověká architektura v Čechách. Praha.

NUSKA, B., 1999: Knižní vazba. In: Od Velké Moravy po dobu gotickou, 176–193. Praha.

PODLAHA, A.–ŠITTLER, E., 1901: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Karlínském. Praha.

PRÁŠEK, J. V., 1908: Brandejs nad Labem – město, panství i okres, I. Brandejs nad Labem.

PRÁŠEK, J. V., 1913: Brandejs nad Labem – město, panství i okres, III. Brandejs nad Labem.

RICHTEROVÁ, J., 1982: Středověké kachle. Praha.

SMETÁNKA, Z., 1982: K problému nejstarších plasticky zdobených kachlů v Čechách. Práce Krajského muzea v Hradci Králové. Ser. B, 2, 107–114.

SMETÁNKA, Z., 1983: K počátkům výroby komorových kachlů v Čechách, Archaeologia historica 8, 145–154.

SKRUŽNÝ, L.–ŠPAČEK, J., 1997: Patrocinia kostelů a patronáty světců ve zvoleném mikroregionu východně od Prahy. SVS, Muzeum a současnost 15, 105–154.

SOMMER, J., 1998: Ke studiu středověkých kostelů v okolí Čelákovic. SVS, Muzeum a současnost 16, 171–173.

SOMMER, P., 1977: Archeologický výzkum Staroboleslavského hradiště. AR XXIX, 394–405.

ŠPAČEK, J., 1997: Stará Boleslav – kostel sv. Klimenta. ARÚ AV ČR čj. 2326/97.

ŠPAČEK, J., 1998: Několik doplňků k příspěvku „Patrocinia kostelů a patronáty světců" otištěném ve SVS 1997. SVS, Muzeum a současnost 16, 175–176.

ŠPAČEK, J., v tisku: Zjišťovací výzkum ve staroboleslavském kostele sv. Klimenta v letech 1996–1998.

ŠPAČEK, J., 1999: Z výsledků záchranného archeologického výzkumu provedeného v okolí chrámu Nanebevzetí Panny Marie ve Staré Boleslavi v letech 1996–1998. Archaeologia historica 24, 303–311.

ŠPAČEK, J., 2000: Nálezy středověkého skla na Staré Boleslavi – 1. Historické sklo. 2, 101–107.

TOBOLKA, Z., 1949: Kniha. Její vznik, vývoj a rozbor. Praha.

ZUMAN, F., 1949: Staroboleslavské památky – jejich život. ČSPSČ, LVI.

Zusammenfassung

Ergebnisse der Rettungsgrabung im Areal und in der Umgebung der Basilika St. Wenzeslaus in Stará Boleslav

(Vorbericht über Grabungen in den Jahren 1997–1998)

Stará Boleslav (Altbunzlau) liegt etwa 30 km NW von Prag. Entstehung der Siedlung datiert man in das Ende des 9. bis Anfang des 10. Jhs. Sie lag am Rande der mittelböhmischen Přemyslidyschen Herrschaft am Zusammenfluss der Elbe und Jizera (Abb. 1). Die Burg wurde vom Fürsten Boleslaus an einer Sandanhöhe in der Höhe um 172 m gegründet (Abb. 2). Seit dem Jahr 1988 führen die Grabungsarbeiten das Stadtmuseum in Čelákovice und Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik in Prag.

In den Jahren 1997 und 1998 wurden die Grabungsarbeiten im Areal der Basilika im Zusammenhang mit dem Abwässerungssystem durchgeführt (Abb. 3). Die Erforschung hat bewiesen, dass die vom Fürsten Břetislav gegründete und im 12. Jh. umgebaute St. Wenzeslaus-Kirche minimal in den Fundamenten mit der gleichzeitigen Basilika identisch sind. Das gilt auch von der sog. Vrábská-Kapelle, die von ihrer Symetrie abweicht (Abb. 7). Vrábská-Kapelle wurde für jüngeren, oder manchmal wieder für älteren Bau als St. Wenzeslaus-Kirche gehalten. Eine Hypothese, dass die Kapelle auf dem Grundriß eines älteren Baus der St. Kosmas und Damian-Kirche steht, kann nur archäologische Grabung im Interieur der Kapelle und in der anliegenden mittelalterlichen Krypta beglaubigen.

Während der Grabungsarbeiten wurden mehrere Gräber in mehrmaligen Superpositionen freigelegt. Den Anfang der Bestattung im Areal der Basilika kann man nicht genau bestimmen. Zum Horizont vor dem Aufbau der Basilika kann man nur einzelne Gräber zurechnen. Von dem mehr als 140 freigelegten Gräbern gehört die grösste Mehrheit zum frühmittelalterlichen bis neuzeitlichen Horizont.

In der Sonde 1E–F bei der NW Ecke der Vrábská-Kapelle wurde ein aus den gotischen Ziegeln gebauter Ofen gefunden (Abb. 4A, B). Dieser Ofen reichte in einen Zubau, der in der Sonde 4A–B (Abb. 5) entdeckt wurde. Fundamente dieses Zubaus sowie die Steinpflasterung in seinem Interieur überdeckten frühmittelalterliche Horizonte mit den Gräbern (Abb. 6). Im Verlauf der hussitischen Kriege wurde der Zubau mit dem Ofen zerstört.

In den Anfang des Hochmittelalters datiert man Fundamente eines unbekannten Objekts, das zur westlichen Stirnwand der Basilika zugebaut wurde. Dieses Objekt war etwa 9 m breit und wenigstens 16 m lang. Es war mehrräumig und im östlichen Teil unterkellert (Abb. 11A, B, 12). Aus der Füllung dieses Objekts stammen Keramikscherben und grössere Menge der gotischen bronzenen Buchbeschläge (Abb. 14). Das Objekt unterging auch in den hussitischen Kriegen, während der ersten Hälfte des 15 Jhs.

Aus der Sonde 3F, aus der Nähe des unbekannten Objekts, wurde eine Kollektion der frühgotischen Kacheln und ihrer Teile gewonnen. In dieser Kollektion sind kleinere Formen der unglasierten Gefäss-Reliefkacheln vertreten. Es fehlen auch glasierte Reliefkacheln nicht (Abb. 15).

Zahlreiche Kollektion stellen frühmittelalterliche Fließen dar, die glatt oder mit einem Relief versehen sind. Analogische Funde sind von Vyšehrad, Ostrov, Sázava und Starý Plzenec bekannt. Zu einigen Bruchstücken fehlen Analogien (Abb. 16). Es gelang eine Variante der Pflasterung zeichnerisch zu rekonstruieren. Eine Analogie zu dieser Rekonstruktion findet man im Kloster Břevnov (Abb. 17).

Die Fundsituation im Areal der stehenden St. Kliment-Kirche bestätigt ihren Ausbau um die Wende des 11./12. Jh.

Abbildungen:

1. Stará Boleslav (Altbunzlau). Ausschnitt aus der Aretin-Karte Böhmens aus dem Jahre 1619. Die Lokalität ist bezeichnet.
2. Stará Boleslav. Ausschnitt aus dem Stabilkataster aus dem Jahr 1842. Raum der ehemaligen Akropolis und ein Teil der Vorburg der Boleslaus-Burg.
3. Stará Boleslav. Gesamtsituation der archäologischen Sonden im Areal der St. Wenzeslaus-Basilika in den Jahren 1927, 1955, 1997–1998.
4. Stará Boleslav. Gotischer Backofen bei der NW Ecke der sogn. Vrábská-Kapelle in der Sonde 1E–F. A – Vorderwand mit dem Raum vor dem Backofen, B – Ansicht vom Oben.
5. Sterá Boleslav. Der östliche Teil des Zubaugrundrisses mit der Pflasterung und Backofen bei der sogn. Vrábská-Kapelle, Sonde 4A.
6. Stará Boleslav. Frühmittelalterliche Gräber unter der Pflasterung und Fundamente des Zubaus bei der sogn. Vrábská-Kapelle, Sonde 4B.
7. Stará Boleslav. Verbindung der romanischen Maur der Nordwand der St. Wenzeslaus-Basilika und der Westwand der sogn. Vrábská-Kapelle, Sonde 4A.
8. Stará Boleslav. Mauer der nordöstlichen Ecke der Vrábská-Kapelle, Sonde 1D.
9. Stará Boleslav. Grundrißplan der Situation eines Teiles der Sonde 1/1997. A – Vrábská-Kapelle, B – Fundamente der Umfassungsmauer.
10. Stará Boleslav. Ansicht auf einen Teil der Fundamente der Westfront der St. Wenzeslaus-Basilika in der Sonde 3I.

11. Stará Boleslav. A – Fundamente des mehrräumigen Gebäudes in der Sonde 3I. Die Fundamente anliegen zur Westfront der St. Wenzeslaus-Basilika, B – Fundamentenkrone desselben Gebäudes in der Sonde 3K und J.
12. Stará Boleslav. Quadermauer über den verbreiteten Fundamenten des Zubaus bei der Westfront der St. Wenzeslaus-Basilika.
13. Stará Boleslav. Ein Detail des Grabes Nr. 144 in der Sonde 3I.
14. Stará Boleslav. Buchbeschläge – Auswahl der gotischen Schnalen, die bei der Freilegung des Souterrains des mehrräumigen Gebäudes Nr. 1, 4, 6, 8 und 9, in der Sonde 3CII gefunden wurden. Nr. 2, 3, 5 und 7 in der Sonde 3II.
15. Stará Boleslav. Gotische Kacheln aus der Sonde 3F.
16. Stará Boleslav. Auswahl der Motive der Fliessen.
17. Stará Boleslav. Zeichnerische Rekonstruktion des Fußbodens aus den Fließen in der Sonde 4A.
18. Strará Boleslav. A – trepanierte Schädel aus dem Grab Nr. 105, B – Hiebwunde auf der Schädel aus dem Grab Nr. 131.